

УДК 81'364:81'255.4:811

**КОНЦЕПТ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ
В СУЧАСНИХ ЛІНГВОКОГНІТИВНИХ,
ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИХ ТА ЛІНГВОКУЛЬТУРОЛОГІЧНИХ
СТУДІЯХ**

У статті проаналізовано підходи до визначення концепту як об'єкта дослідження в сучасних лінгвокогнітивних, психолінгвістичних та лінгвокультурологічних студіях, що дозволило кваліфікувати концепт як складну полімодальну одиницю свідомості, яка акумулює людський досвід і здатна втілюватися, як в мові, за допомогою найрізноманітніших її засобів, так і в інших видах людської діяльності. На основі аналізу наукових праць зарубіжних та вітчизняних вчених встановлено, що за своєю природою концепт є ментальною сутністю та співвідноситься зі знаннями, які формують уявлення про світ – картину світу. У статті обґрунтовано, що культурний концепт, у свою чергу, як складне багатовимірне ментальне утворення є найважливішою одиницею лінгвокультурологічного моделювання національного менталітету. За перспективу подальших наукових розвідок у межах запропонованої тематики вбачається застосування лінгвокультурологічного аналізу мовних явищ, який дозволяє більш-менш об'єктивно визначити як загальнолюдську, так і національно-специфічну інформацію, що відображається у людській свідомості.

Ключові слова: концепт, культурний концепт, концептна картина світу, лінгвокультурологія.

Постановка проблеми. Мовознавство, як і інші науки, у кінці ХХ століття розпочало активне вивчення інфраструктури людського розуму, який

уподібнюється інформаційній системі. У такий спосіб лінгвістика отримала новий образ, зумовлений її когнітивною спрямованістю, оскільки висунення на перший план саме когнітивних досліджень сприяло усвідомленню того, що при аналізі мови неможна обмежуватися лише вивченням ідеальної мовної системи, яка існує автономно. Тому подібні дослідження проводяться із залученням даних декількох наук, головними серед яких, принаймні на постколоніальному (пострадянському) мовознавчому просторі, можна назвати когнітивну лінгвістику та лінгвокультурологію, де основною одиницею вивчення є такий ментальний конструкт, як концепт.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як відомо, основним припущенням фундаторів когнітивної лінгвістики [25, с. 15; 28, с. 1; 29, с. 6] стала теза, що мова є інструментом для організації і категоризації навколишнього світу, а також носієм інформації, за допомогою якого представники певної культурної спільноти отримують, акумулюють та актуалізують знання і новий досвід про цей світ. Відповідно, слова та фразеологічні одиниці (далі – ФО) мають розглядатися не як ізольовані феномени, а через площину тісної взаємодії мови, когніції та колективного знання культурної спільноти [9; 14; 18; 24; 30; 31; 32].

Тому когнітивісти, зокрема Г. Палмер [29, с. 85], виступають проти винесення культурного аспекту за межі лінгвістичного аналізу, оскільки в такий спосіб втрачається важлива інформація щодо категоризації та вербалізації (омовлення) досвіду людини. Саме такий підхід має сприяти розв'язанню низки завжди актуальних питань, які стосуються кореляції мови й мислення. Про релевантність цієї кореляції знали ще античні риторики, виявивши, що за допомогою вибору того чи іншого слова або усталеного словосполучення мовець прямо / опосередковано може висловити свої власні настанови, почуття та ціннісні судження, які свідомо чи підсвідомо впливають на слухача. Відповідно, слова певної мови є носіями в соціокультурній спільноті домінуювальних уявлень про позитивно чи негативно марковані якості, настанови та дії (вчинки), тому як давні, так і сучасні погляди й судження щодо

правильної / неправильної соціальної поведінки віддзеркалюються у словниковому складі мови, а особливо ФО.

Мета статті. Метою пропонованої статті є аналіз генезу поняття «концепт» у сучасній науці про мову, висвітлення підходів до визначення концепту як об'єкту дослідження в сучасних лінгвокогнітивних, психолінгвістичних та лінгвокультурологічних студіях, розкриття змісту терміну «лінгвокультурологічний концепт» та його релевантних сутнісних ознак.

Виклад основного матеріалу дослідження. Питання природи, типології та функціонування концептів є надзвичайно важливими для сучасного мовознавства. Висвітлення концептологічної проблематики в лінгвістичних студіях свідчить, що вчені поступово відмовляються від вузького, поняттєво-дефініційного, розуміння терміна «концепт». Проте можна зустріти значні розбіжності в його тлумаченні. У результаті цього на сьогодні сформувалася низка напрямів концептного аналізу: онтологічного (когнітивного) [26; 27], логічного [1; 3], лінгвокультурологічного [5; 14; 19], психолінгвістичного [7], семантико-психологічного [16; 23], та дискурсивного [6; 16]. Згадані напрями успішно застосовуються у межах трьох основних підходів: 1) лінгвокогнітивного; 2) психолінгвістичного; 3) лінгвокультурологічного.

1. Із точки зору **лінгвокогнітивного** (лінгвокогнітологічного, когнітивного, когнітологічного) підходу [2; 4; 10; 12], базові принципи якого сформовані Д.С. Ліхачовим [12], основною функцією концепту вважається заміщення властивостей предметів в індивідуальній свідомості. Тут концепт розуміється як «натяк на можливе значення» та як «відлуння попереднього досвіду людини» [12, с. 280–287]; він є одиницею «ментальних або психічних ресурсів нашої свідомості та тієї інформаційної структури, яка відображає знання й досвід людини; оперативна змістова одиниця пам'яті, ментального лексикону, концептної системи мови та мови мозку всієї картини світу, відображеної в людській психіці» [10, с. 90]. Як бачимо, при цьому підході

акцентується свідомість людини, оскільки концепт як глобальна одиниця розумової діяльності належить свідомості [16, с. 7].

Значна частина мовознавців, які працюють у руслі лінгвокогнітивного підходу, тлумачать концепт як базову аксіоматичну категорію, що не визначається і сприймається інтуїтивно. У цьому сенсі концепт є гіперонімом до поняття, уявлення, схеми, фрейма, сценарія, гештальта тощо [2, с. 19–27; 23, с. 24–26; 16, с. 72–74].

Отже, у розумінні лінгвокогнітологів концепт як операційна розумова одиниця являє собою спосіб і результат квантифікації та категоризації знання, бо його об'єктом є ментальні сутності ознакового характеру, утворення яких значною мірою визначається формою абстрагування.

2. Близьким до лінгвокогнітивного є **психолінгвістичний** підхід [7; 15]. Так, О.О. Залевська говорить про концепт виключно як про надбання особистості, тобто концепт – це продукт психічних процесів: «базове перцептивно-когнітивно-афективне утворення динамічного характеру, що спонтанно функціонує у пізнавальній і комунікативній діяльності індивіда та підпорядковується закономірностям психічного життя людини» [7, с. 36].

У цьому контексті В.А. Піщальнікова тлумачить концепт як сукупність усіх знань і думок, пов'язаних із тією чи іншою реалією [15, с. 8]. У такому випадку об'єктом вивчення стає мовно-мовленнєва здатність. Остання тісно перетинається, відповідно, з поняттям «мовленнєва діяльність» як системою мовленнєвих дій, що входять до теоретичної, інтелектуальної та почасти практичної діяльності [15, с. 9].

3. При **лінгвокультурологічному** (народно-етнографічному) підході [1; 5; 8; 14; 20; 22; 32] у центрі уваги знаходиться культурний складник концепту, тобто «концепт – це одиниця колективного знання / свідомості (спрямована на вищі духовні цінності), яка має мовне вираження і позначена етнокультурною специфікою» [5, с. 33].

Група науковців, яка працювала під керівництвом Н.Д. Арутюнової, акцентувала увагу на специфіці предметно-фактичних ознак і пов'язаних зі

словом асоціацій. Предметом аналізу при цьому стали повсякденні аналоги філософських та етичних термінів, які утворюють широке поле лексики природних мов і відображають практичну філософію людини [1, с. 3]. Саме в цій царині концептологічних студій і сформувалося поняття «лінгвокультурний концепт» та, відповідно, лінгвокультурний підхід до вивчення концепту, базові принципи якого окреслені В.І. Карасиком. На думку останнього, культурний концепт як «багатовимірне смислове утворення, в якому виокремлюються ціннісна, образна та поняттєва сторони» є основною одиницею лінгвокультурології, а сам лінгвокультурний підхід до розуміння концепту полягає в тому, що концепт визнається базовою одиницею мови, «її концентратом» [8, с. 91–114].

Отже, концепт у лінгвокультурології розглядається як синтез усіх мовних і немовних засобів вираження, які розкривають його смислове наповнення та безпосередньо або опосередковано ілюструють його сутність. При цьому більшість науковців поділяють думку, що лінгвокультурний концепт являє собою багатовимірне ментальне утворення, яке має вихід на культуру соціуму, відображаючи «дух народу» (В. фон Гумбольдт), тобто його національно-культурну специфіку. Логічно, що найефективнішим шляхом «вираховування» національно-специфічних концептів є їхнє міжмовне зіставлення [11, с. 111].

Утім, існують розбіжності щодо визначення лінгвокультурного концепту, оскільки при вивченні останнього увага дослідників може концентруватися більшою мірою на:

- 1) даних етимології, історії та культурології [22];
- 2) ціннісних орієнтирах, зафіксованих у концепті [14; 20];
- 3) асоціативних зв'язках концепту [21];
- 4) етнокультурній специфіці концепту [5].

Незважаючи на це, у більшості лінгвістичних шкіл збігаються сутнісні ознаки концепту:

- 1) ідеальність (концепт – це структура свідомості);

2) неоднорідність концептів (світ, знання про який структуровані в цьому ментальному утворенні, є надзвичайно різноманітним);

3) здатність переходити в різні сфери (мистецтво, релігія, право, наука тощо);

4) специфіка, що зумовлюється належністю концептоносія до декількох соціальних груп;

5) гетерогенна будова, виокремлення в структурі концепту декількох шарів, граней, аспектів тощо.

Ці ознаки слугують водночас і критеріями для виокремлення концепту з поняттєвої системи, основними серед яких ще слід назвати такі [5, с. 11–12]:

1) внутрішня розчленованість лінгвоконцепту як наслідок багатовимірності його семантичного складу;

2) здатність викликати переживання;

3) семантична щільність (репрезентація синонімами, тематичними рядами й полями, фольклором, символами-синонімами);

4) орієнтованість на план вираження (включення імені концепту в асоціативні парадигматичні й синтагматичні зв'язки, що склалися в лексичній системі мови).

Щодо виокремлення видів і типів лінгвокультурних концептів, то тут найдетальнішу типологізацію, на наш погляд, запропонував український мовознавець А.М. Приходько [20], який зі структурно-семантичної точки зору розрізняє:

1) параметричні концепти (мовні одиниці, які об'єктивують такі концепти, містять семантику кількісних / якісних показників);

2) непараметричні концепти (до останніх важко застосувати критерії міри).

Із погляду когнітивної семантики цей дослідник диференціює такі концепти:

1) універсальні (вони відомі всьому людству й репрезентовані в різних мовах);

2) специфічні (ці концепти функціонують у межах лише певної ККС).

При поділі концептів на універсальні й специфічні в нашій дисертаційній праці ми обов'язково враховуємо думку С.Г. Воркачова, що цей поділ є певною мірою умовним [5, с. 36].

Із точки зору комунікативно-прагматичних характеристик А.М. Приходько розмежовує:

1) регулятивні концепти (вони орієнтовані на певну норму, що визначає культурні доміанти поведінки в соціумі);

2) нерегулятивні концепти (останні позбавлені прямих прескриптивних інтенцій).

У межах наведених типів виокремлюються:

1) логіко-філософські концепти (вони можуть бути (1) категоріальні (напр., ПРОСТІР, КІЛЬКІСТЬ, ПРИЧИНА, ЧАС) та (2) теософські (напр., ВІРА, БОГ, ВІЧНІСТЬ, ГРІХ, ДУША));

2) морально-етичні концепти (ті, які відображають загальні уявлення людства про морально-етичні цінності та приписують норми поведінки у світі й суспільстві (напр., ПРАВДА, СОВІСТЬ, ЧЕСТЬ, ОБОВ'ЯЗОК, БЛАГО, ДОБРО, ЗЛО, ВОЛЯ); такі концепти ніби задають загальну канву поведінки, у результаті якої кожна людина виявляється наділеною правом мати своє власне уявлення про морально належне та морально цінне, приймаючи або не приймаючи їх за еталонні. Тому, незважаючи на свою універсальність, морально-етичні концепти можуть мати індивідуально-суб'єктивне й, відповідно, національно-специфічне втілення;

3) телеономні концепти (ті, які наповнені смислами вищих духовних цінностей, що утворюють і втілюють для людини моральний ідеал, прагнення до якого формує виправданість її життя (С.Г. Воркачов); вони поділяються на (1) власне телеономні (напр., ЗДОРОВ'Я, ПРАВДА, СПРАВЕДЛИВІСТЬ, УСПІХ, ДРУЖБА, ВОЛЯ) та (2) емоційно-телеономні (напр., РАДІСТЬ, ЛЮБОВ, ЩАСТЯ, ПОДЯКА));

4) антропоморфні концепти (серед них розрізняють (1) емоційні, (2) фізіологічні, (3) біовітальні, (4) сімейні, (5) біосоціальні, (6) етноантропоморфні та (7) етносоціономні концепти);

5) етно-психо-культурні концепти (до них належать (1) артефактні, (2) ритуальні, (3) конфесійні, (4) артефактні / реїстичні (іконічні), (5) концепти-символи та (6) міфологічні концепти).

Висновки дослідження та перспективи подальших наукових розвідок.

Таким чином, існуючі в сучасному мовознавстві підходи до визначення концептів, дозволяють кваліфікувати цю категорію як складну полімодальну одиницю свідомості, що акумулює людський досвід, і яка здатна втілюватися не лише в мові за допомогою найрізноманітніших її засобів (слова, словосполучення, речення, прецедентні феномени, описові конструкції тощо), але й в інших видах діяльності людини. За своєю природою концепт є ментальною сутністю та співвідноситься зі знаннями, що формують наше уявлення про світ – картину світу. Відповідно, культурний концепт як складне багатовимірне ментальне утворення, яке може знаходити мовне втілення, є найважливішою одиницею лінгвокультурологічного моделювання національного менталітету. За перспективу подальших наукових розвідок у межах запропонованої тематики вбачаємо застосування лінгвокультурологічного аналізу мовних явищ, який дозволяє більш-менш об'єктивно визначити як загальнолюдську, так і національно-специфічну інформацію, що відображається у людській свідомості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н.Д. Введение / Н.Д. Арутюнова // Логический анализ языка. Ментальные действия. – М. : Наука, 1993. – С. 3–7.
2. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка / А.П. Бабушкин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 1996. – 104 с.

3. Бессонова О. Л. Фразеологические единицы с национально-культурным компонентом в британском и американском вариантах английского языка: семантика и структура / О. Л. Бессонова, А. А. Гайдаш // Філологічні трактати. - 2014. - Т. 6, № 1. - С. 67-73. - Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Filtr_2014_6_1_12.
4. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика: курс лекций по английской филологии / Николай Николаевич Болдырев. – Тамбов : Изд-во Тамбовского ун-та, 2000. – 123 с.
5. Воркачев С.Г. Концепт счастья в русском языковом сознании : опыт лингвокультурологического анализа / Сергей Григорьевич Воркачев. – Краснодар : Изд-во КГТУ, 2002. – 142 с.
6. Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: Колективна монографія /Ред. Шевченко І.С. – Х.: Константа, 2005. – 356 с.
7. Залевская А.А. Психолингвистический подход к проблеме концепта / А.А. Залевская // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научн. изд. / под ред. И.А. Стернина. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 2001. – С. 34–42.
8. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс : монография / Владимир Ильич Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.
9. Колесник О.С. Міфологічний простір крізь призму мови та культури : монографія / Олександр Сергійович Колесник. – Чернігів : ЧНПУ ім. Т.Г. Шевченка, 2011. – 311 с.
10. Краткий словарь когнитивных терминов / Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В.Ломоносова, 1996. – 245 с.
11. Леонтович О.А. Русские и американцы : парадоксы межкультурного общения : монография / О.А. Леонтович. – М. : Гнозис, 2005. – 352 с.
12. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка / Д.С. Лихачев // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста : Антология. – М. : Academia, 1997. – С. 280–287.

13. Мартинюк А. П. Гендер як конструкт дискурсу / А. П. Мартинюк// Дискурс як когнітивно-комунікативний феномен: [кол. монографія] / [під загальн. ред.І.С.Шевченко].– Харків: Константа, 2005. – С. 295-318.
14. Мізін К.І. Усталені порівняння англійської, німецької, української та російської мов в аспекті зіставної лінгвокультурології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» / К.І. Мізін. – К., 2012. – 32 с.
15. Пищальникова В.А. Общее языкознание / В.А. Пищальникова. – Барнаул : Изд-во АлтГУ, 2001. – 240 с.
16. Попова З.Д. Очерки по когнитивной лингвистике / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – Воронеж : Изд-во Воронежского ун-та, 2002. – 191 с.
17. Попова З.Д. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М. : АСТ : Восток–Запад, 2007. – 314 с.
18. Потапенко С.І. Сучасний англomовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : монографія / Сергій Іванович Потапенко. – Ніжин : Вид-во Ніжин. держ. ун-ту ім. М. Гоголя, 2009. – 391 с.
19. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / Анатолій Миколайович Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
20. Приходько А.Н. Концепты и концептосистемы / Анатолий Николаевич Приходько. – Днепропетровск : Белая Е.А., 2013. – 307 с.
21. Слышкин Г.Г. Лингвокультурные концепты и метаконцепты / Г.Г. Слышкин. – Волгоград : Перемена, 2004. – 290 с.
22. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Юрий Сергеевич Степанов. – М. : Школа «Языки русской культуры», 1997. – 824 с.
23. Стернин И.А. Методика исследования структуры концепта / И.А. Стернин // Методологические проблемы когнитивной лингвистики : научн. изд. / под ред. И.А. Стернина. – Воронеж : Воронежск. гос. ун-т, 2001. – С. 58–65.

24. Aitchison J. Words in the Mind : An Introduction to the Mental Lexicon / Jean Aitchison. – Oxford : Basil Blackwell, 1987. – 230 p.
25. Keller R. Zeichentheorie. Zu einer Theorie semiotischen Wissens / Rudi Keller. – Tübingen ; Basel : Franke, 1995. – 276 S.
26. Lakoff G. Women, Fire, and Dangerous Things: What Categories Reveal About the Mind / George Lakoff. – Chicago: University of Chicago Press, 1987. – 632 p.
27. Langacker R. Cognitive Grammar. A Basic Introduction. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 573 p.
28. Lee D. Competing Discourses. Perspectives and Ideology in Language / David Lee. – L. ; N.Y. : Longman, 1992. – 210 p.
29. Palmer G.B. Towards a Theory of Cultural Linguistics / Gary B. Palmer. – AustinTX : University of Texas Press, 1996. – 375 p.
30. Schwarz M. Einführung in die kognitive Linguistik / Monika Schwarz ; [2. Aufl.]. – Tübingen und Basel : Francke, 1996. – 238 S.
31. Tellinger D. Der kulturelle Hintergrund des Translats – Kultur als Substanz der Kommunikation / Dušan Tellinger. – Košice : Typopress, 2012. – 302 p.
32. Wierzbicka A. Semantics, Culture, and Cognition. Universal Human Concepts in Culture-Specific Configurations / Anna Wierzbicka. – Oxford ; N.Y. : Oxford University Press, 1992. – 496 p.

Петров А. Концепт как объект исследования в современных лингвокогнитивных, психолингвистических и лингвокультурологических студиях.

В статье проанализированы подходы к определению концепта как объекта исследования в современных лингвокогнитивных, психолингвистических и лингвокультурологических студиях, что позволило квалифицировать концепт как сложную полимодальную единицу сознания, аккумулирующую человеческий опыт и способную воплощаться, как в языке, с помощью самых разнообразных его средств, так и в других видах человеческой

деятельности. На основе анализа научных трудов зарубежных и отечественных ученых установлено, что по своей природе концепт – ментальная сущность, соотносящаяся со знаниями, которые формируют представление о мире – картину мира. В статье обосновано, что культурный концепт, в свою очередь, как сложное многомерное образование является важнейшей единицей лингвокультурологического моделирования национального менталитета. Перспективой последующих научных исследований в рамках предлагаемой тематики предусматривается применение лингвокультурологического анализа языковых явлений, который позволяет более-менее объективно определить как общечеловеческую, так и национально-специфическую информацию, отображаемую в человеческом сознании.

Ключевые слова: концепт, культурный концепт, концептная картина мира, лингвокультурология.

Petrov O. Concept as an object of the scientific research in the modern linguo-cognitive, psycholinguistic and linguoculturological studies.

Approaches to definition of concept as an object of the scientific research in the modern linguocognitive, psycholinguistic and linguoculturological studies are analyzed in the article. The analysis makes it possible to define concept as a complex polymodal unity of the consciousness, that accumulates the human experience and has the ability to be embodied not only in a language with the help of different means, but also in other types of the human activities. On the basis of the analysis of the foreign and Ukrainian scientists the following was determined: concept has a mental nature and correlates with the knowledge, which forms the human image of the world, i.e. its conceptual picture. It is elucidated in the article, that the cultural concept in its turn, as a complex multidimensional mental product, is the most important unity of the modelling of national mentality. The implementation of the linguocultural analysis of the linguistic phenomena is considered in the article as a possible perspective of the linguistic investigations, which are dedicated to the study

of the mentioned scientific problems. That can help to detect not only the universal, but also the national-specific information, which is encoded and reflected in the human consciousness.

Key words: concept, cultural concept, conceptual picture of the world, linguoculturology.

Анотації